

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра фінансів

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему:
Фінансові ресурси державного пенсійного страхування

Студентки 2 курсу, 1м групи,
спеціальності 072
«Фінанси, банківська справа та страхування»
спеціалізації «Державні фінанси»

Козлівської Анни
Андріївни

Науковий керівник
к.е.н., доцент

Руденко Ірина
Володимирівна

Гарант освітньої програми
завідувач кафедри фінансів,
заслужений діяч науки і техніки України
д.е.н., професор

Чугунов Ігор
Якович

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ.....	5
1.1. Економічна сутність державного пенсійного страхування та його фінансові ресурси.....	5
1.2. Зарубіжний досвід формування фінансових ресурсів системи пенсійного страхування.....	10
РОЗДІЛ 2. СТАН ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ.....	15
2.1. Динаміка формування та використання коштів Пенсійного фонду України.....	15
2.2. Оцінка рівня пенсійного забезпечення населення України.....	24
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ.....	31
3.1. Підвищення ефективності формування та використання коштів Пенсійного фонду України.....	31
3.2. Напрями розвитку системи державного пенсійного страхування в Україні.....	40
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

В умовах реформування пенсійної системи відбуваються певні функціональні зміни в організації фінансових відносин основних її суб'єктів, серед яких ключове місце займає Пенсійний фонд України (ПФУ). Посилення кризових явищ в економіці зумовили деструктивні процеси у функціонуванні ПФУ, що проявляються, перш за все, у зменшенні доходів та одночасному зростанні видатків. З огляду на це, постає необхідність визначити особливості формування та використання фінансових ресурсів пенсійного страхування, що дасть змогу визначити напрями оптимізації бюджету ПФУ за доходами і видатками.

Проблематику формування та розподілу фінансових ресурсів в системі державного пенсійного забезпечення досліджували такі вчені як Бондарук Т.Г., Гринчишин І.М., Драбик О.М., Дудченко Н.В., Жук О.Б., Завора Т.М., Загорева О.Ю., Заславська О.І., Зеленська О.О., Козак Т.М., Котик О.В., Кулікова О.Є., Лаврук Н.А., Латковська Т.А., Лопатін А.О., Мартиненко Н., Міндова І.О., Ріппа М.Б., Саїнчук Н.В., Серватинська І.М., Сидорчук А.А., Сідельникова Л.П., Сторонянська І.З., Ткаченко І.В., Федина В.В., Хемій А.С., Чернобаєв В.В. та інші. Водночас в умовах реформування пенсійної системи України подальші наукові розвідки є актуальними.

Мета дослідження полягає в узагальненні теоретичних, методичних та практичних аспектів формування та використання фінансових ресурсів системи державного пенсійного страхування в Україні.

Мета дослідження розкривається у таких основних завданнях:

- визначити економічну сутність державного пенсійного страхування та його фінансових ресурсів;

- узагальнити міжнародний досвід фінансового забезпечення системи пенсійного забезпечення;
- проаналізувати динаміку надходжень та видатків Пенсійного фонду України;
- проаналізувати рівень пенсійного забезпечення населення в Україні;
- визначити шляхи подолання дефіциту Пенсійного фонду України;
- окреслити напрями подальшого розвитку системи державного пенсійного забезпечення в Україні.

Об'єктом дослідження є процес формування та розподілу фінансових ресурсів системи державного пенсійного забезпечення в Україні.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів формування та розподілу фінансових ресурсів системи державного пенсійного забезпечення в Україні.

Для вирішення поставлених завдань у роботі використовувались загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. У процесі дослідження історичних аспектів функціонування системи державного пенсійного забезпечення використано метод наукової абстракції; для дослідження бази формування фінансових ресурсів системи пенсійного забезпечення – методи якісного аналізу і синтезу, індукції і дедукції; для характеристики структури і динаміки надходжень і видатків Пенсійного фонду України – методи кількісного аналізу економічних показників (спостереження, порівняння, групування, структурування та узагальнення).

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному обґрунтуванні напрямів розвитку системи пенсійного забезпечення, що забезпечать подолання хронічного дефіциту Пенсійного фонду України.

Практичне значення дослідження полягає у формулюванні конкретних пропозицій, які можуть бути імплементовані у процесі подальшого реформування системи пенсійного забезпечення в Україні.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

1.1. Економічна сутність державного пенсійного страхування та його фінансові ресурси

Пенсійна система за структурою та змістовним наповненням є комплексом економічних відносин і фінансових механізмів, за допомогою яких відбувається формування та використання пенсійних фондів і створюються необхідні умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення. Пенсійне забезпечення перебуває під впливом державної пенсійної політики, напрямів, форми і змісту якої залежать від рівня суспільного розвитку, співвідношення соціальних інтересів, мотивації уряду, ідеології керівних партій та опозиції, а також активності громадян. Пенсійна система в трансформаційний період повинна бути динамічною та адекватною до змін інституціонального середовища, а також базуватися на гармонійній співпраці соціальних партнерів – держави, суб'єктів господарювання, фізичних осіб, створювати ефективний механізм для фінансового забезпечення окремих верств населення[5].

Згідно з Конституцією України та іншими законодавчими актами соціальні зобов'язання держави в ринковій економіці являють собою доходи у грошовій або натуральній формі, які отримує населення з централізованих фінансових фондів, насамперед з Державного бюджету, Пенсійного фонду тощо.

Правове регулювання у сфері пенсійного забезпечення можна визначити як форму регулювання суспільних відносин у цій сфері, за допомогою якої поведінка учасників цих відносин приводиться у відповідність до вимог, що містяться у нормах права. Що стосується

законодавчої та нормативно-правової бази пенсійного забезпечення, то згідно зі ст. 46 Конституції України громадяни України мають право на соціальний захист, що передбачає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [24].

На рис. 1.1 узагальнено основні етапи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні.

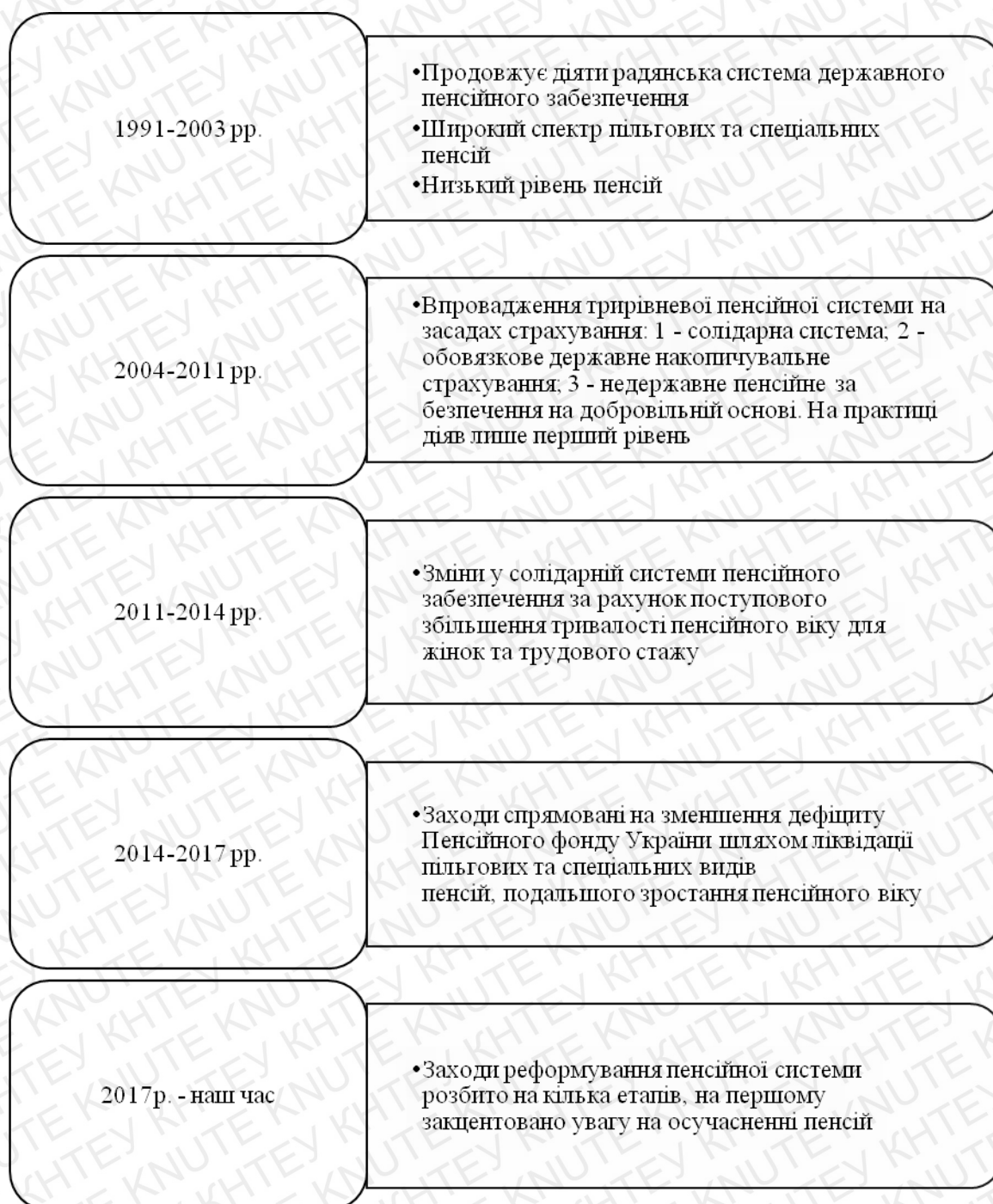

Рис. 1.1. Етапи розвитку пенсійної системи України

Джерело: складено на основі [3], [12], [43]

У 2004 році перші кроки на шляху мінімізації дефіциту Пенсійного фонду України, зокрема, введено персональний облік страхового стажу на основі сплати страхових внесків, змінено формулу нарахування пенсії з врахування розміру заробітної плати, сформовано структуру формування фінансових ресурсів Пенсійного фонду України на основі власних джерел та надходжень з державного бюджету України. Водночас, слід зазначити, що суттєвий вплив на розмір пенсій мали політичні події, зокрема, як правило, перед виборами проводилось чергове підвищення пенсій.

У жовтні 2011 році одним з основних засобів скорочення видатків Пенсійного фонду України було обрано регулювання пенсійного віку за рахунок його поступового збільшення, підвищення вимог до трудового стажу та створено систему стимулів для відкладення працівником терміну виходу на пенсію. Поступове підвищення пенсійного віку саме для жінок зумовлювалось більш тривалою очікуваною тривалістю життя у порівнянні з чоловіками.

У 2014 році дії з мінімізації дефіциту Пенсійного фонду України носили обмежувальний характер, зокрема раннього виходу на пенсію, подальше підвищення страхового стажу, та припинення індексації пенсійних виплат. Крім того, у 2015 році було знижено ставку єдиного соціального внеску (ЄСВ), що мало стимулювати прозору виплату заробітної плати, але, водночас, це поглибило дефіцит Пенсійного фонду України.

Отже, можемо зробити проміжний висновок, що система пенсійного забезпечення в Україні так і не була реформована, а задекларована реформа 2004 року не втілена в життя. Це від початку заклало ситуацію накопичення дефіциту Пенсійного фонду України з одного боку, та низький рівень соціальних стандартів для пенсіонерів, який повністю залежав від політичного процесу та його циклів в країні. Заходи, які впроваджувались не

передбачали системних змін, а лише дозволяли відкласти проблему на деякий час.

З 1 січня 2018 року були посилені вимоги до учасників системи державного пенсійного страхування, зокрема, відбулась прив'язка віку призначення пенсії до тривалості страхового стажу (коридор пенсійного віку), гарантовано мінімальну пенсію пропорційно прожитковому мінімуму для пенсіонерів зі стажем менше 30/35 років після досягнення віку 65 років, для пенсіонерів з повним стажем після 65 років – додаткова гарантія мінімальної пенсії у розмірі 40% мінімальної заробітної плати, скасування пенсій за вислугу років для працівників бюджетної сфери, зменшення максимального розміру пенсій, збільшення максимальної бази нарахування єдиного соціального внеску.

З 2019 року передбачається запровадження індексація заробітної бази для визначення розміру пенсії, запровадження накопичувальних пенсійних програм.

Головною функцією системи пенсійного страхування є формування у спеціальних страхових фондах фінансових ресурсів, необхідних для задоволення матеріальних і соціальних потреб учасників страхової системи в разі настання відповідних соціальних ризиків. Згідно до цього основними завданнями системи пенсійного забезпечення є: створення та забезпечення функціонування страхових інститутів; акумуляція у страхових фондах необхідних фінансових ресурсів через цільові платежі (страхові внески) страхувальників, тобто осіб, які спрямовують (відкладають) частину власних коштів (доходу) на користь осіб, які потребують захисту від страхових ризиків (застраховані особи); розподіл ресурсів страхових фондів між застрахованими особами в разі виникнення страхового ризику (настання страхового випадку) у вигляді страхових виплат – пенсій; регулювання відносин між учасниками страхової системи страховиком, страхувальниками та застрахованими особами [42].

Джерела формування фінансових ресурсів Пенсійного фонду України визначаються Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і включають в себе надходження від сплати єдиного соціального внеску, інвестиційний дохід, кошти державного бюджету та цільових фондів, суми фінансовий санкцій та пені, благодійні внески, добровільні внески, інші надходження. Відповідно реальною базою фінансових ресурсів Пенсійного фонду України є ЄСВ та надходження з державного бюджету.

Дефіцит Пенсійного фонду України передбачено покривати за рахунок накопиченого та інвестованого резерву, якого наразі немає. Покриття дефіциту з державного бюджету передбачено лише у випадку неможливості виконання мінімальних соціальних стандартів щодо пенсійного забезпечення. Відповідно, на практиці, погашення дефіциту Пенсійного фонду відбувається за рахунок коштів державного бюджету, які на цю мету не передбачаються, тому є не завжди доступними.

Як один з інструментів розширення фінансової бази Пенсійного фонду України використовувався випуск казначейських зобов'язань, які так і не були погашені, оскільки інші джерела надходження коштів продовжували скорочуватись. Відповідно, вони стали лише інструментом дотації Пенсійного фонду України за рахунок коштів місцевих бюджетів [46].

Пенсійне страхування посідає значне місце в системі соціального захисту громадян, однак в останні роки зберігається стала тенденція щодо зростання ризиків недостатнього фінансування пенсійних програм. Основною причиною цього є незбалансованість бюджету Пенсійного фонду України, що стало наслідком постійного зниження народжуваності, зростання смертності, міграції та відповідно високого пенсійного навантаження на роботодавців.

Низький рівень задекларованої заробітної плати та тіньова зайнятість значної частини працездатного населення також уповільнюють вдосконалення солідарної системи і ускладнюють формування бюджету

Пенсійного фонду України. Дефіцит Пенсійного фонду покривається за рахунок дотацій з Державного бюджету України, внаслідок чого зростає ризик збереження самостійності Пенсійного фонду, що в майбутньому може призвести до включення пенсійних виплат до статей видатків Державного бюджету України.

1.2. Зарубіжний досвід формування фінансових ресурсів системи пенсійного страхування

При всьому різноманітті пенсійних реформ, що проводяться в світі, їх загальний напрямок – це перехід від державних зрівняльних принципів до індивідуально-накопичувальних, тобто до особистої фінансової відповідальності людей за своє матеріальне забезпечення в старості.

Країни з високим рівнем доходів і широким охопленням населення страхуванням в останні роки здійснювали заходи по фінансовій консолідації і реформуванню своїх пенсійних систем. Ці реформи, за основним параметричним характером, були спрямовані на оптимізацію розподілу відповідальності фінансування пенсій між державою, працівниками і роботодавцями, на зменшення розмірів солідарних пенсій і подальшу диверсифікацію джерел пенсійних виплат.

Завданнями всіх цих реформ було: підвищення прозорості та керованості пенсійних систем, розширення участі працездатного населення в страхуванні, скорочення відмінностей в соціальній підтримці різних груп населення.

Опції параметричних реформ включають кілька основних типів змін: умови призначення, розміри пенсій, введення механізму самокоригування параметрів пенсійного забезпечення, продовження періоду трудової активності в умовах старіння населення, скорочення або стабілізації чисельності трудових ресурсів. Серед змін, що стосуються умов призначення пенсій,

загальним напрямком є поетапне збільшення встановленого віку виходу на пенсію або тривалості страхового стажу для отримання страхової (як мінімальної так і повної) пенсії. Поступове підвищення пенсійного віку дає подвійний позитивний ефект пенсійній системі: збільшує число платників і зменшує число одержувачів.

У центрі дискусій про реформування систем пенсійного забезпечення, щорозгорнулися в останнє десятиліття в наукових і політичних колах західних країн і країн з перехідною економікою, знаходяться непрості питання, пов'язані з низкою проблем:

- пошуком більш ефективних страхових методів і механізмів шляхом створення багаторівневих, взаємодоповнюючих і взаємопов'язаних пенсійних систем;
- активним залученням приватного сектора і самих застрахованих до фінансування пенсійних витрат;
- залученням до процесу колективного і індивідуального пенсійного страхування пенсій осіб, зайнятих на тіньовому ринку праці;
- створенням комплексних інститутів соціального захисту для людей похилого віку [24].

В останні роки в пенсійних системах західних країн спостерігається тенденція до забезпечення більш тісної ув'язки розмірів пенсій з обсягами фактично сплачених страхових внесків. Такий підхід дозволяє підсилити страховий характер пенсійних систем і створити механізм, мотивуючий застрахованих до участі у фінансуванні системи, знизити можливість ухилення від сплати страхових внесків. Досягненню мети служить збільшення періоду, заробітки за який приймаються в розрахунок при визначенні розміру пенсії. Ідеальним варіантом є включення в розрахункову базу для нарахування страхових тарифів доходу за весь страховий період, що дозволяє говорити, якщо не про еквівалентність вкладу в фінансування системи і права

отримання пенсії, то, принаймі, продужетісну залежність між цими двома показниками. Прикладом посилення вимог до заробітку пенсійних прав працівниками є Франція, яка підвищує вимоги відносно, як тривалості страхового періоду, так й величини щомісячного доходу застрахованої особи. Страховий стаж, необхідний для отримання максимально можливої за розміром пенсії, тепер становить 150 кварталів (37,5 років), а найбільша величина заробітної плати, з якої щомісяця справляються страхові внески, обмежується коефіцієнтом заміщення в 50%. Мета даних заходів – мотивувати працівників до регулярного і рівномірного упродовж усього трудового періоду внесення страхових внесків, не відкладаючи цих обов'язків на потім, з урахуванням додаткових пенсій, організованих в рамках галузей економіки та окремих підприємств, як правило становить 70%, але може досягати 80 і навіть 90%. Застрахований в цьому випадку розуміє, що, чим більше він сам або в його користь було зараховано внесків упродовж життя, тим на більшу пенсію він може розраховувати [36].

У більшості країн ОЕСР формальний пенсійний вік для отримання повної пенсії становить 65 років для чоловіків і жінок, і вже поставлені довгострокові завдання підвищувати цю планку до 67–70 років. Так, в Нідерландах офіційний вік виходу на пенсію в 67 років має бути досягнуто до 2021 року, збільшення пенсійного віку до 67 років почалося в Чорногорії. У Великобританії вік виходу на пенсію чоловіків становить 65 років, жінок – 63 роки та поступово збільшується до 65 років до жовтня 2018 року, в подальшому пенсійний вік (чоловіків і жінок) поступово підвищиться до 66 років з 2018 року до 2020 року та до 67 років з 2026 року до 2028 року. В Бельгії встановлений вік виходу на пенсію 65 років буде підвищуватись до 66 років у 2025 році і 67 років у 2030 році.

Варто зауважити, що розмір встановленої на 1 січня 2017 р. української середньої пенсії за офіційним курсом Національного банку України на цю дату становив \$67, що вдвічі менше, ніж в Білорусі, утричі

менше, ніж в Російській Федерації. Середньостатистичний польський пенсіонер отримує в 6,2 разів вищу пенсію, ніж український. При цьому розмір середньої пенсії в Україні становив лише 37,9% від середньої заробітної плати (4 482,35 грн.). В інших країнах цей показник значно вищий. Так, у Греції коефіцієнт заміщення встановлений на рівні 96%, у Великій Британії – 90%, в Люксембурзі – 87%, в Австрії – 77%, в Данії – 66%, в Японії – 60%, у Фінляндії – 59%, у Польщі – 58%, у Франції – 52%, в США – 50%, в Німеччині – 47%, в Білорусі – 42% [25].

З точки зору перерозподілу і податкового навантаження соціальне забезпечення пенсіонерів в Україні набагато вище, ніж у багатьох європейських країнах, крім Греції та Франції. Проте є дві фундаментальні причини абсолютної різниці в розмірах пенсійного забезпечення в Україні. Перша причина у різниці середньої заробітної плати. Друга причина – демографічна ситуація. Сучасна демографічна ситуація в Україні характеризується тільки її властивими особливостями. На сучасну демографічну ситуацію ще й досі суттєво впливають штучно створені умови.

Востанні роки в зв'язку з економічною кризою і жорсткою фінансовою політикою в країнах Європи спостерігаються певні зміни щодо пенсійного забезпечення, спрямовані на скорочення пенсійних виплат в ході модернізації пенсійних систем: підвищується вік виходу на пенсію, збільшуються вимоги до тривалості страхового стажу та періоду сплати страхових внесків; змінюється порядок індексації пенсій; поступово скасовується достроковий вихід на пенсію; пенсійні виплати ростуть дуже повільно; стимулюється розвиток додаткових професійних накопичувальних пенсійних програм і схем індивідуального пенсійного страхування; збільшуються розміри страхових внесків та відбувається модернізація бази їх обчислення [11].

Фінансування національної страхової Норвегії системи здійснюється за рахунок внесків з боку працюючих за наймом, індивідуальних підприємців, роботодавців,

атакож зарахунок внесків держави. Розмір внесків визначається парламентом. Розрахунок внесків найманих працівників і індивідуальних підприємців здійснюється на основі обсягу доходів з правом на пенсію. Внески, в свою чергу, не повинні перевищувати 25 % від доходу. Внески для найманих працівників становлять 8,2 % від доходу з правом на пенсію (валової заробітної плати). Внески для індивідуальних підприємців складають 11,4 % від доходу з правом на пенсію (доходу від підприємницької діяльності). Розмір внесків для інших видів особистого доходу становить 5,1 %. Внески з боку роботодавців розраховуються виходячи з виплачуваної заробітної плати. Розмір цих внесків залежить від місця розташування підприємства. Існують регіональні зони, що розрізняються за географічною і економічною ознакою. Розмір внесків роботодавців в цих зонах варіює від 0 до 14,1 %.

Естонська пенсійна система складається з таких механізмів (програм) пенсійного забезпечення: трьох рівнів: I ступінь – державна пенсія; II ступінь – обов'язкова накопичувальна пенсія (запроваджена з 2004 року); III ступінь – додаткова накопичувальна пенсія. Накопичувальна пенсія заснована на попередньому фінансуванні: працююча людина самостійно накопичує свою пенсію, виплачуючи зі своєї брутто-зарплати 2% в пенсійний фонд. Держава додає до цього 4% за рахунок 33% соціального податку, що відраховується із зарплати працівника, які направляються персонально на забезпечення майбутнього цього конкретного працівника, і ця частина в якості державної пенсії не виплачується [18].

Отже, аналізуючи досвід зарубіжних країн відповідно до умов нашої країни, необхідно врахувати наступне: по-перше, проведення актуарних розрахунків у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування для визначення коротко-, середньо- і довгострокової перспективи розвитку пенсійної системи України, по-друге, запровадження накопичувального

пенсійного страхування (популяризація індивідуальних накопичувальних програм), по-третє, розподілу навантаження по сплаті страхових внесків на пенсійне страхування між працівниками і роботодавцями, по-четверте, доцільність включення податкової служби України, що здійснює функції адміністрування єдиного соціального внеску, до складу суб'єктів солідарної пенсійної системи.

РОЗДІЛ 2. СТАН ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

2.1. Динаміка формування та використання коштів Пенсійного фонду України

Аналіз динаміки формування та використання коштів Пенсійного фонду України розпочнемо з аналізу динаміки його надходжень та видатків (рис. 2.1).

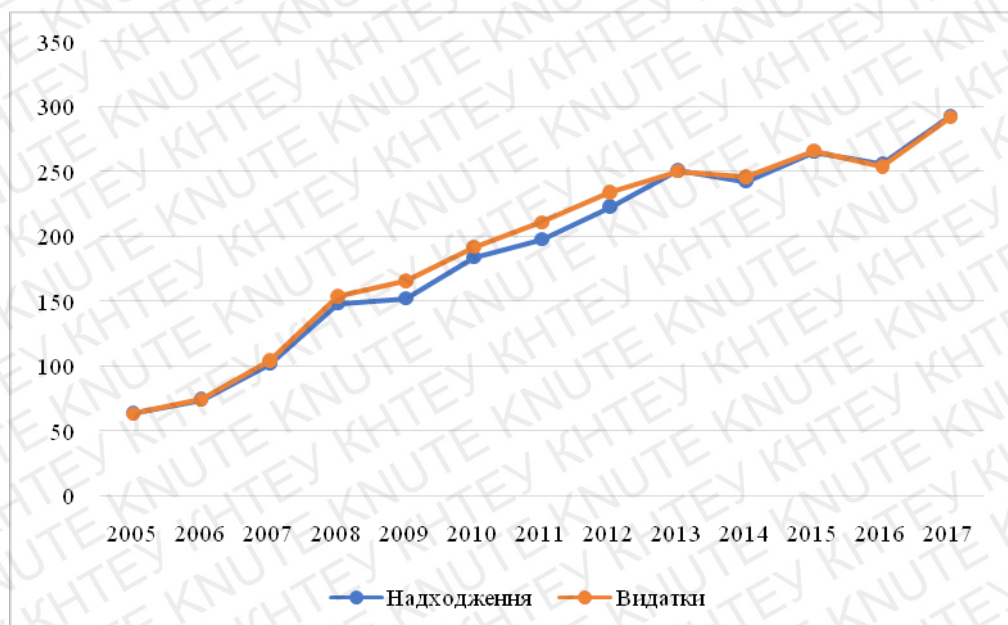

Рис. 2.1. Динаміка загальної суми надходжень та видатків Пенсійного фонду України, млрд. грн.

Джерело: за даними звітів Пенсійного фонду України

За даними рис. 2.1 можемо зробити висновок, що протягом аналізованого періоду надходження та видатки Пенсійного фонду України мали тенденцію до зростання, що пов'язано як зі зростанням кількості пенсіонерів так і зростанням розмірів пенсій. Зростання припинилось лише у 2014 році за рахунок втрати частини надходжень та, відповідно, видатків з

окупованих територій та у зв'язку із замороженням соціальних виплат. Подальше зростання пов'язано з перерахунком пенсій на основі більш сучасного рівня оплати праці.

На рис. 2.2 наведено динаміку надходжень Пенсійного фонду України у розрізі власних надходжень та коштів державного бюджету.

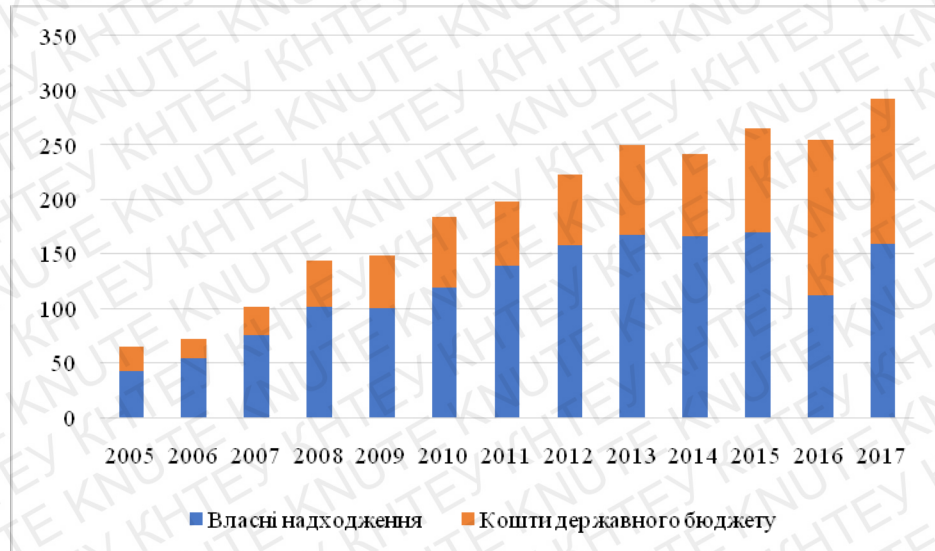

Рис. 2.2. Динаміка формування фінансових ресурсів Пенсійного фонду України, млрд. грн.

Джерело: за даними звітів Пенсійного фонду України

За даними рис. 2.2 можемо зробити висновок, що більшу частку у надходження Пенсійного фонду України склали саме власні надходження, окрім 2016 року у якому відбулося суттєве скорочення надходжень від внесків єдиного соціального внеску, після скорочення його ставки у 2015 році. Водночас, частка коштів державного бюджету у фінансуванні Пенсійного фонду України стабільно зростає. І останні 2 роки є однією з найвищих, що пов'язано з необхідністю покриття дефіциту Пенсійного фонду України, який продовжує накопичуватись через зростання видатків. Відповідно у такій самій пропорції покриваються витрати Пенсійного фонду України за джерелами їх формування.

Слід зазначити, що частка видатків Пенсійного фонду України є високою. На рис. 2.3 наведено динаміку частки видатків Пенсійного фонду України у ВВП.

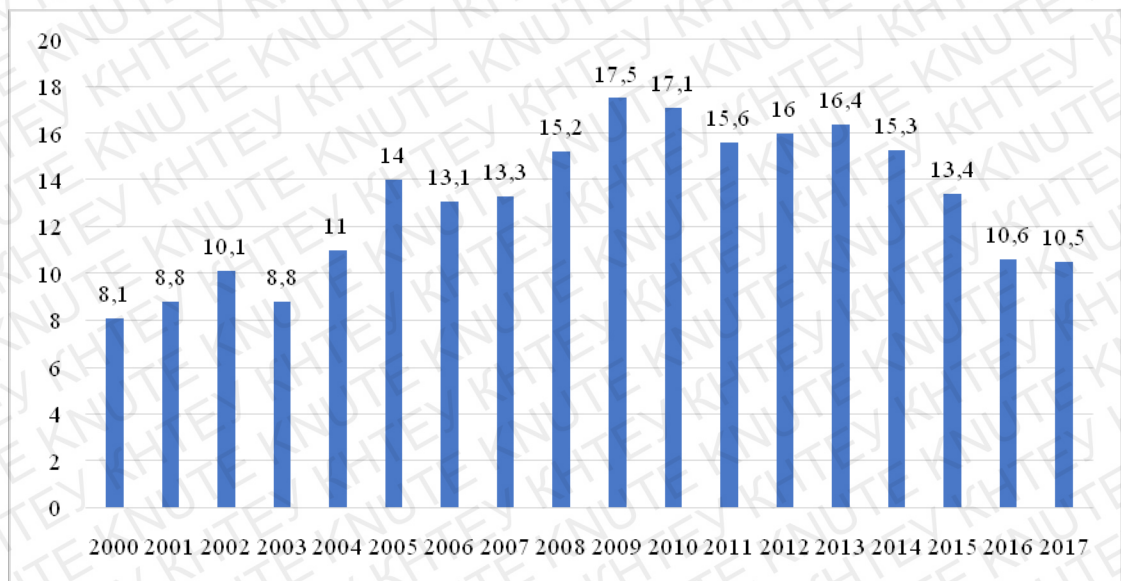

Рис. 2.3. Динаміка частки видатків Пенсійного фонду України до ВВП, %

Джерело: за даними звітів Пенсійного фонду України

За даними рис. 2.3 можемо зробити висновок, що до 2009 року частка видатків Пенсійного фонду України стабільно зростала, тоді як після 2009 року мала переважно спадну тенденцію, оскільки активно почали вживатися заходи зорієнтовані на зменшення дефіциту Пенсійного фонду України за рахунок скорочення його видатків. Особливо стрімке скорочення відбулося починаючи з 2014 року у зв'язку з втратою територій, низьким рівнем пенсійного забезпечення на фоні падіння реального ВВП країни та повільних темпів його відновлення.

Гальмування індексації пенсій призвело до швидкого зменшення пенсійних видатків по відношенню до ВВП. Якщо у 2008–2013рр. видатки Пенсійного фонду сягали 16–17% ВВП, то у 2015 р. вони зменшилися до 13,4% ВВП, а у 2017 р. – до 10,5%. Зміна ключових співвідношень, що характеризують розподіл і перерозподіл доходів, свідчить про те, що тягар кризи значною мірою був перекладений на пенсіонерів. Враховуючи, що за

2014–2015рр. спад реального ВВП сягнув 15%, реальної зарплати – 25%, масштаби падіння реальних доходів пенсіонерів виглядають просто катастрофічними. Реальний розмір пенсії продовжував знижуватися навіть у 2016-2-17рр. (коли практично усі макроекономічні показники вже повернулися до зростання), і загалом за три роки знизився на понад 40%.

Відповідно відсутність структурних реформ в галузі державного пенсійного забезпечення протягом всього періоду незалежності зробила проблему дефіциту бюджету Пенсійного фонду України хронічною. На рис. 2.4 наведено динаміку дефіциту бюджету Пенсійного фонду України.

За даними рис. 2.4 можемо зробити висновок, що наразі спостерігається критична ситуація з дефіцитом державного бюджету, оскільки після осучаснення пенсій видатки Пенсійного фонду зросли, а очікуваного зростання надходжень за рахунок виходу заробітної плати із тіні не відбулося. У кінцевому підсумку вже влітку 2018 року Пенсійному фонду довелося залучати кредитні кошти для своєчасної виплати пенсій.

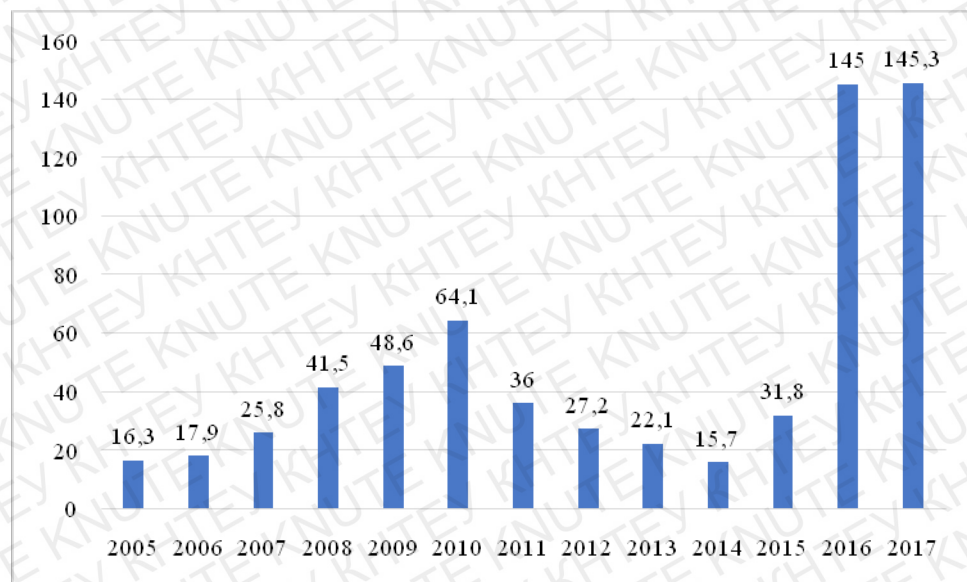

Рис 2.4. Динаміка дефіциту Пенсійного фонду України, млрд. грн.

Джерело: за даними звітів Пенсійного фонду України

Слід зазначити, що сучасна політика щодо державного пенсійного забезпечення дуже неузгоджена, з одного боку, постійно проголошується курс на посилення страхових принципів, з іншого – пропоновані заходи

зменшують потоки страхових відшкодувань і збільшують роль державного бюджету у фінансуванні пенсій.

Зміни у законодавстві у 2015–2016 роках та вжиті Урядом заходи щодо їх виконання, спрямовані на збільшення легального фонду оплати праці, намітили деякі позитивні тенденції у вирішенні проблеми покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду у майбутньому. Заходи законодавчого характеру із зменшення видаткової частини бюджету ПФУ шляхом призупинення осучаснення пенсій, скорочення їх розмірів або припинення пенсійних виплат для окремих категорій громадян ситуативно зменшували навантаження на бюджет Пенсійного фонду, але вирішального значення для його збалансування не мали.

Як наслідок, у 2016 році збалансованість бюджету ПФУ була досягнута за рахунок збільшення асигнувань із державного бюджету. Реальний розмір дефіциту бюджету ПФУ з урахуванням сум непогашених позик минулих років упродовж року зріс із 82,2 млрд грн (з них 31,8 млрд грн – дефіцит 2015 року) до 133,7 млрд грн (з них 85,6 млрд грн – дефіцит 2016 року).

У 2016 році вперше з 2004 року, за даними звіту Пенсійного фонду, при виконанні його бюджету кошти єдиного казначейського рахунку на покриття тимчасових касових розривів не залучалися, але, як показав аналіз, – тільки за рахунок спрямування у грудні 2015 року згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 24.12.2015 № 1081 «Про внесення змін до бюджету Пенсійного фонду України на 2015 рік» 14 млрд грн коштів державного бюджету для забезпечення фінансування виплат пенсій за січень 2016 року частині пенсіонерів, а також збільшення у 2016 році проти 2015 року на 53,9 млрд грн бюджетних призначень за КПКВК 2506080 для покриття дефіциту бюджету ПФУ [38].

Однак у 2017 році Пенсійним фондом знову відновлено залучення коштів єдиного казначейського рахунку на покриття тимчасових касових розривів. Зменшення у 2016 році майже вдвічі розміру ЄСВ (до 22 відс.) і скасування його утримань із заробітної плати (доходу) застрахованих осіб,

проведене з метою легалізації тіньової зайнятості та заробітної плати, призвело до недоотримання бюджетом ПФУ, за його розрахунками, 96,4 млрд грн, у т.ч. 18,7 млрд грн. – внаслідок скасування утримань із заробітної плати. На зменшення сум власних надходжень ПФУ також вплинули пільги зі сплати ЄСВ (1,8 млрд грн) і зниження Урядом у лютому 2016 року частини розподілу ЄСВ на державне пенсійне страхування (зокрема, для роботодавців з 88,290 до 78,5576 відс.), розмір якої було збільшено лише з 01.01.2017 (до 82,52 відсотка).

Серед інших причин дефіциту бюджету ПФУ – невисокий розмір заробітної плати, певне скорочення чисельності застрахованих осіб і страхувальників, щорічне здійснення невластивих видатків, передбачених законодавством (50,4 млрд грн), і зростання боргів із сплати ЄСВ та інших платежів до ПФУ (станом на 01.01.2017 – 18,6 млрд гривень).

Бюджет ПФУ не звільнено від невластивих йому виплат і додаткового навантаження, що призводить до його розбалансування. Зокрема, згідно з абзацом другим пункту 2 прикінцевих положень Закону №1058 до створення професійних фондів пенсії за віком на пільгових умовах або за вислугу років призначаються відповідно до Закону України від 05.11.91 № 1788 «Про пенсійне забезпечення» та виплачуються за рахунок власних коштів ПФУ з наступним їх відшкодуванням підприємствами. На початок 2017 року обсяги зобов'язань підприємств за платежами до ПФУ становили 9,8 млрд гривень. У 2016 році суми невластивих видатків, передбачених законодавством, які не мають страхового характеру, становили 50,4 млрд гривень [38].

Існуюча нормативно-правова та організаційна система пенсійного забезпечення внаслідок неприйняття закону про призначення всіх пенсій, у тому числі спеціальних, на загальних підставах містить певні правові прогалини та недоліки, що негативно впливає на стан формування та виконання бюджету ПФУ. Нормативно-правова база, що регулює питання пенсійного забезпечення, складна і керується десятками законодавчих і нормативно-правових актів, а через окремі організаційні недоліки у роботі

залучених до процесу формування і виконання бюджету ПФУ органів (зокрема, Мінфіну і ДФС) не вирішено питання щодо списання позик минулих років.

Законодавство про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування не приведено у відповідність із Законом України від 23.09.99 № 1105 «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у зв'язку з утворенням Фонду соціального страхування України. Це створює навантаження на видаткову частину бюджету ПФУ, оскільки не вирішено питання відшкодування заборгованості Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України перед ПФУ, яка на початок 2015 року становила 1,4 млрд гривень. Крім того, цим Законом не визначено джерел сплати страхових внесків за осіб, які отримують щомісячні страхові виплати і підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно зі статтею 11 Закону № 1058.

Процес перетворення ПФУ в самоврядну, самоокупну організацію через нерозв'язання проблем, пов'язаних із залежністю виконання його бюджету від коштів державного бюджету внаслідок змін, внесених дЗаконом № 1058 Законом України від 08.07.2011 № 3668 «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», відстрочено на невизначений час. Так, протягом 2014–2016 років у структурі надходжень бюджету Пенсійного фонду частка коштів державного бюджету зросла з 31,3 до 56,1 відсотка.

Через реорганізацію, проведену впродовж 2016 року, скорочено частину управлінь ПФУ в районах, містах і районах у містах та чисельність їх працівників, що певним чином стримало зростання обсягів управлінських видатків (порівняно з 2015 роком зросли лише на 1,8 відсотка).

Мінфіном з 2008 року не вирішено питання списання позики на суму 5,5 млрд грн, а у 2016 році не виконано пункту 42 Плану діяльності міністерства з підготовки проектів регуляторних актів на 2016 рік, затвердженого наказом Мінфіну від 15.12.2015 № 1149, щодо урегулювання

протягом I кварталу 2016 року питання безумовного погашення до кінця поточного бюджетного періоду позик, що надавались за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку. Як наслідок, через відсутність механізму погашення позик, отриманих у минулих роках з державного бюджету, в бюджеті ПФУ ці суми не планувалися, однак їх обсяги протягом 2016 року скоротилися з 50,4 до 48,1 млрд грн у зв'язку з неотриманням планових позик, передбачених планами-графіками фінансування виплати пенсій на 2016 рік [48].

Негативна практика списання позик ПФУ дає підстави стверджувати про його фінансову неспроможність вчасно розраховуватись за взятими на себе зобов'язаннями та про можливість повноцінно виконувати свої функції. Інший негативний наслідок запозичення коштів Пенсійним фондом України – зменшення вихідного сальдо Єдиного казначейського рахунку України. Наявність коштів на певну дату у Державному бюджеті України може не повною мірою відповідати дійсному залишку на Єдиному казначейському рахунку – така ситуація свідчить про розбалансування платіжної системи України.

На думку аналітиків МВФ, щодо бачення пенсійної реформи, серед найбільших проблем наявної пенсійної системи вони відзначили високий рівень видатків, низький загальний рівень пенсій поряд з існуванням надвисоких привілейованих пенсій, дуже низький пенсій вік, широкий список професій з правом раннього виходу на пенсію, дуже великий структурний дефіцит Пенсійного фонду, слабкий зв'язок між розмірами внесків та виплат (у тому числі через гарантування виплати на рівні прожиткового мінімуму), низьку ставку ЄСВ, велику кількість державних бонусів, які надаються без перевірки доходів. З огляду на посилення тиску демографічних змін та загалом дуже низький рівень пенсій, МВФ закликав сфокусувати реформу на заходах, які дадуть змогу зменшити пенсійні видатки за рахунок обмеження припливу нових пенсіонерів, без подальшого зниження коефіцієнту заміщення.

Серед конкретних заходів пропонувалося поступове підвищення пенсійного віку до міжнародних стандартів, подальше скорочення пільг з дострокового виходу на пенсію, стимулювання пізнішого виходу на пенсію, запровадження процедури перевірки доходів для отримання додаткових пенсійних бонусів, розширення бази нарахування ЄСВ, зокрема скорочення фіскальних пільг. Ці пропозиції не були враховані на нинішньому етапі пенсійної реформи, за винятком хіба що скасування пенсій за вислугу років.

Чинна пенсійна система України є платоспроможною лише за умови фінансової підтримки з боку держави. Субсидування дефіциту бюджету ПФУ є найбільшим і постійно зростаючим напрямом витрачання коштів Державного бюджету України. При цьому близько третини всіх пенсійних виплат проводиться за рахунок державних коштів. Це приводить до відволікання бюджетних коштів від інших потреб держави (фінансування економічної діяльності, охорони здоров'я, культури, освіти та науки, національної безпеки і оборони країни у воєнний час) та спрямування їх на споживання (виплату пенсій та соціальних допомог). Отже, окремі бюджетні програми недоотримують необхідні кошти, оскільки тягар пенсійних зобов'язань перекладається на бюджет держави [29].

Отже, визначено основні важелі негативного впливу на бюджет Пенсійного фонду: економічна залежність видатків споживання від отриманих доходів та внутрішнього валового продукту (ВВП), недоотримання страхових внесків застрахованих осіб та страхувальників, тінізація економіки й зарплат; скорочення як застрахованих осіб, так і страхувальників, відсутність нових фінансових інструментів, які могли б розвинути ринки капіталу України.

Проаналізувавши динаміку доходів та видатків ПФУ, можна зробити висновок, що видатки ПФУ перевищують доходи. Дефіцит ПФУ зростає з кожним роком та в перспективі буде зростати. Така тенденція пов'язана зі збільшенням співвідношення між кількістю працездатних осіб та пенсіонерів, а також з міграційними процесами. У зв'язку із цим необхідно

посилити контроль і відповідальність за дотримання законодавства про оплату праці та сплату страхових внесків, окрім того необхідно внести зміни до законодавчої бази щодо порядку відрахування страхових внесків до ПФУ громадянами України, які працюють та проживають на території інших держав.

2.2. Оцінка рівня пенсійного забезпечення населення України

Проблема дефіциту Пенсійного фонду України поглиблюється у зв'язку з низькими соціальними стандартами в країні, тобто пенсійні витрати в подальшому у будь-якому випадку мають зростати для забезпечення гідних умов життя населення.

Пенсіонерів становлять близько 30% населення України, і рівень пенсій великою мірою визначає загальний рівень добробуту. На рис. 2.5 наведено динаміку рівня мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму в Україні.

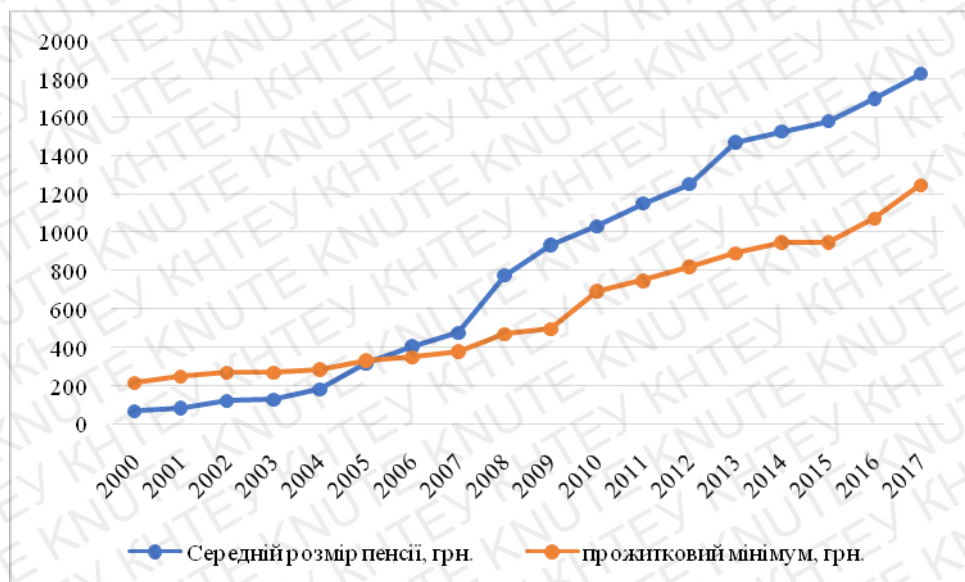

Рис. 2.5. Динаміка середнього рівня пенсії та прожиткового мінімуму в Україні, грн.

Джерело: за даними Державної служби статистики України

За даними рис. 2.5 можемо зробити висновок, що до 2005 року в Україні спостерігалась парадоксальна ситуація, коли середній розмір пенсії

не перевищував навіть прожиткового мінімуму. В подальшому цей розрив збільшувався на користь зростання виплат із пенсійного забезпечення.

Співвідношення середнього розміру пенсії з прожитковим мінімумом для осіб, які втратили працездатність, характеризує рівень забезпечення державних гарантій, адже з 2005р. цей прожитковий мінімум визначає розмір мінімальної пенсії за віком. З 2008 р., коли гарантію мінімальної виплати було поширено на всі види пенсій, а до пенсійної формули додано множник 1,35% для кожного року стажу, середній розмір пенсії стабільно перевищує прожитковий мінімум у 1,5–1,7 раза.

Однак після замороження прожиткового мінімуму впродовж 2014–2015 рр. це співвідношення не можна вважати об'єктивною характеристикою, оскільки сам прожитковий мінімум втратив адекватність. У січні 2017р. законодавчо встановлений прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, становив 1247 грн, але з урахуванням фактичного рівня цін його вартість була майже вдвічі вищою – 2318 грн. Якщо орієнтуватися на цю реальну величину, середня пенсія становить лише 79% прожиткового мінімуму. Наразі законодавчо встановлений прожитковий мінімум перетворився на формальну, фіктивну величину, яка застосовується скоріше для гальмування, а не для індексації розмірів пенсій.

На рис. 2.6 наведено динаміку темпу зростання середньої суми пенсії та темп інфляції за відповідний період.

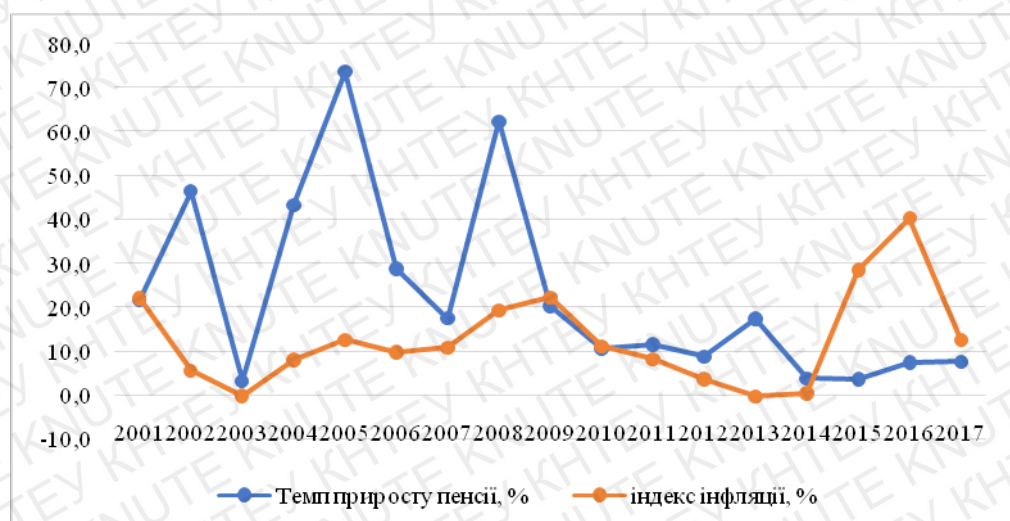

Рис. 2.6. Динаміка темпів зростання середньої суми пенсії та індексу інфляції, %

Джерело: за даними Державної служби статистики України

Але одночасно на зниження соціальних стандартів пенсійного забезпечення населення діяв інший негативний фактор – інфляція, який нівелював традиційне зростання пенсій у передвиборчий період. За даними рис. 2.6 можемо зробити висновок, що з 2014 року темпи інфляції суттєво перевищують темпи зростання середньої суми пенсії, що пов'язано із заморожуванням індексації, щоб не поглибити дефіцит Пенсійного фонду України. У січні 2017р. середній розмір пенсії становив 1828 грн, що порівняно з 2000 р. номінально у 26,5 рази більше, але з коригуванням на інфляцію реальне зростання ледве сягає 3 разів. У перерахунку за офіційним курсом Національного банку України, розмір пенсії у січні 2017р. становив 63 євро. Також на рис. 2.6 чітко прослідковують пікові періоди підвищення пенсій у передвиборчий період.

На рис. 2.7 наведено динаміку частки пенсій у структурі доходів домогосподарств.

Рис. 2.7. Динаміка частки пенсій у структурі доходів домогосподарств, %

Джерело: за даними Державної служби статистики України

За даними рис. 2.7 можемо зробити висновок, що частка пенсій у структурі доходів домогосподарств стабільно знижується. Знецінення пенсій істотно позначилося на їх ролі у формуванні доходів домогосподарств. Традиційно пенсії посідають друге за вагомістю місце (після зарплати) у структурі доходів домогосподарств України. У 2009–2013рр. їх частка становила 23–24% загальних доходів домогосподарств, але останніми роками знизилася до менше 20%.

Подальше зростання виплат за державним пенсійним забезпеченням визначається також і міжнародними зобов'язаннями України. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікована Законом України №1678-VII від 16 вересня 2014р, не містить прямих зобов'язань України щодо напрямів та шляхів проведення пенсійної реформи. Але ця Угода визначає загальну стратегію розвитку країни, універсальні правила поведінки та інструментальні рамки, які є обов'язковими для політики у всіх сферах. Розділ V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди закликає Україну докладати максимальних зусиль в галузі макроекономічного співробітництва для побудови функціонуючої ринкової економіки та поступового наближення своєї політики до політики ЄС відповідно до основоположних принципів макроекономічної стабільності, збалансованості державних фінансів і платіжного балансу (стаття 343). Співробітництво, спрямоване на вдосконалення і розвиток податкової системи та податкових органів України, передбачає зокрема посилення потужностей збору і контролю, забезпечення ефективного збору податків і посилення боротьби з податковим шахрайством, а також ухиленням від сплати податків (стаття 351).

Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей передбачає посилення діалогу та співробітництва щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації (стаття 419) [33].

Співробітництво спрямоване на досягнення таких цілей (стаття 420):

- покращення якості людського життя;
- протистояння спільним викликам, зокрема глобалізації та демографічним змінам;
- збільшення кількості та покращення якості робочих місць з гідними умовами праці;
- сприяння розвитку соціальної та юридичної справедливості у контексті реформування ринку праці;
- сприяння створенню на ринку праці таких умов, які б поєднували гнучкість та захищеність;
- сприяння впровадженню активних заходів на ринку праці та підвищення ефективності служб зайнятості з метою задоволення потреб на ринку праці;
- стимулювання розвитку ринків праці, що сприяють залученню малозабезпечених осіб;
- зменшення обсягів неформальної економіки шляхом трансформації нелегальної зайнятості;
- покращення рівня забезпечення охорони здоров'я та безпечних умов праці, зокрема шляхом проведення навчання і тренінгів з питань охорони здоров'я та безпеки праці, сприяння реалізації превентивних заходів, попередження ризиків великих аварій та управління токсичними хімічними речовинами, а також обмін доброю практикою та результатами досліджень в цій сфері;
- посилення рівня соціального захисту та модернізації систем соціального захисту, зокрема щодо якості, доступності та фінансової стабільності;
- скорочення бідності та посилення соціальної єдності;
- забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень;

- подолання дискримінації в усіх її формах та проявах;
- посилення можливостей соціальних партнерів та сприяння соціальному діалогу в підходах до проведення реформи [33].

У тексті останнього Меморандуму МВФ про економічну та фінансову політику, оприлюдненого 4 квітня 2017р. зобов'язання Української сторони щодо пенсійної реформи прописані водночас і гнучко, і жорстко:

- нові умови виходу на пенсію з більш широким діапазоном пенсійного віку, ніж зараз, з можливістю вибору та стимулами довше працювати й пізніше виходити на пенсію;
- економія щонайменше 3% ВВП у довгостроковій перспективі, у тому числі за рахунок збільшення фактичного віку виходу на пенсію;
- переконання громадян України, що вони матимуть пенсії, пропорційні своїм внескам і адекватні реальним умовам.

Світовий банк також традиційно приділяє велику увагу пенсійній політиці і ще з 1990-х років надає важливу допомогу у проектуванні пенсійних реформ в Україні. Стосовно сучасного етапу, позиція Світового банку щодо головних проблем пенсійної системи України цілковито збігалася з позицією МВФ, але Світовий банк пропонував більш широкий набір інструментів для їх вирішення. Зокрема пропонувалося здійснити у солідарній системі структурну реформу шляхом консолідації та згрупування строкатого складу нинішніх пенсій у три складові елементи:

- базовий дохід: універсальна виплата однакового розміру для всіх пенсіонерів, фінансована з державного бюджету;
- страхова частина: розмір страхової пенсії, зменшений пропорційно зниженню ЄСВ і фінансований з надходжень ЄСВ, що має забезпечити чіткий і зрозумілий зв'язок між сплатою внесків і розміром пенсії;
- захист від бідності: забезпечення мінімальних гарантій для тих, у кого сума перших двох елементів менша прожиткового мінімуму.

Така реструктуризація виплат із солідарної системи дала б змогу забезпечити мінімальні гарантії і підтримувати диференціацію пенсій за

рахунок страхової частини, а також впровадити більш гнучкі правила індексації призначених пенсій. В урядовому законопроекті ця пропозиція була сприйнята тільки щодо другої частини – зменшення страхової формули (вилучення величини оцінки одного року стажу 1,35%), але без компенсаційного запровадження двох інших складових. Зміни, внесені парламентом на фінальному етапі прийняття закону, по суті, надали перевагу третьому елементу – універсальній гарантії на рівні прожиткового мінімуму, що зменшує важливість страхової участі [48].

В межах виконання Програми гідної праці МОП для України на 2016–2017 рр. (зокрема Результату 3.1 «Зміцнення національного мінімального рівня соціального захисту на основі міжнародних трудових стандартів та соціального діалогу») з 3 по 5 липня 2017 р. в Україні працювала технічна місія для проведення консультацій щодо запропонованої урядом пенсійної реформи у світлі імплементації Конвенції МОП 1952 року про мінімальні норми соціального забезпечення (№102). Вона привернула увагу до двох ключових ризиків:

- зменшення оцінки одного року стажу з 1,35% до 1% у пенсійній формулі;
- зменшення захисних гарантій мінімальної пенсії, зокрема віддалення гарантії отримання пенсії пропорційно прожитковому мінімуму на вік 65 років.

За результатами було наголошено, що раціоналізація соціальних програм є неминучою і може включати зокрема скасування привілеїв, підвищення пенсійного віку, регулювання індексації, але мінімальний рівень пенсійної виплати має бути захищений згідно з положеннями Конвенції №102.

Також було наголошено на необхідності зміцнення фіскальної бази шляхом розширення охоплення та покращення стану дотримання законодавства (зокрема через боротьбу з незадекларованою зайнятістю) та

напрацювання консенсусних рішень з ключовими стейкхолдерами щодо заходів стійкої стабілізації пенсійної системи [42].

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

3.1. Підвищення ефективності формування та використання коштів Пенсійного фонду України

На основі попередньо проведеного аналізу визначено основні причини незбалансованості системи пенсійного забезпечення в Україні та відповідно виникнення хронічного дефіциту бюджету Пенсійного фонду. Узагальнюючи, слід наголосити на таких основних:

- тіньова заробітна плата та зайнятість;
- поширення пільг щодо сплати пенсійних внесків, дострокового виходу на пенсію та переваг для певних категорій щодо обчислення розмірів пенсій;
- заборгованість із внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування підприємств, установ і організацій;
- постійне збільшення розмірів пенсійних виплат незалежно від фактичної сплати страхових внесків;
- підвищення розміру пенсії за віком до рівня прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність, що не узгоджено із зростанням заробітної плати та реальними фінансовими можливостями Пенсійного фонду;
- низький рівень оплати праці, виплата заробітної плати в натуральній формі та заборгованість з її виплати звужують базу нарахування пенсійних внесків;
- відсутність зв'язку між розміром пенсії та страховими внесками впродовж трудової діяльності;

- демографічні зміни у структурі населення, зумовлені постійним зниженням народжуваності та зростанням смертності, процесом міграції;
- неналежний розвиток накопичувального пенсійного забезпечення тощо.

На основі проведеного дослідження вважаємо, що перспективи розвитку пенсійної системи в Україні пов'язані передусім із забезпеченням її платоспроможності та фінансової стійкості у довгостроковій перспективі, які можна досягти шляхом посилення дії страхових принципів у діючій солідарній системі, впровадження накопичувального страхового складника та ефективнішого функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення. Другий та третій рівні пенсійної системи можуть частково перейняти на себе тягар ПФУ, а отже, зменшити навантаження на бюджет держави та збільшити пенсійні виплати. Це дасть змогу диверсифікувати джерела отримання доходів після досягнення пенсійного віку, послабити в подальшому значний вплив демографічного фактору на стан солідарної пенсійної системи, оскільки спостерігається тенденція зменшення працюючого населення на фоні збільшення чисельності одержувачів пенсійних виплат.

На нашу думку, на даному етапі доцільним є здійснення наступних заходів:

- розширення бази нарахувань страхових внесків за рахунок легалізації доходів та підвищення рівня заробітної плати (через оформлення трудових відносин, посилення ролі соціального діалогу під час установавання рівня доходу, з якого справляються внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, скорочення неповної зайнятості та безробіття);
- поетапного впровадження паритетної сплати страхових внесків страхувальниками та застрахованими особами;
- створення та моніторинг державного реєстру соціального страхування;

- виключення можливості ухвалення рішень про перегляд розмірів пенсій без врахування реальних можливостей бюджету Пенсійного фонду та відповідних актуарних розрахунків (фінансовий аналіз коротко- і довгострокових наслідків функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що містить прогноз фінансових потоків, оцінку фінансових зобов'язань, довгостроковий прогноз стану та стабільності системи, докладний аналіз коротко- і довгострокових фінансових наслідків будь-яких змін у цій системі);
- поетапне підвищення вартості одного року страхового стажу застрахованої особи під час обчислення розміру пенсії;
- створення кадрового потенціалу на підприємствах;
- перегляд пенсійного віку відповідно до зростання тривалості життя (підвищення пенсійного віку сприятиме частковому подоланню дефіциту фонду, зменшення навантаження на платників внесків, також забезпеченню рівності трудових, пенсійних прав громадян незалежно від статі).

Проблема оптимізації мобілізації ресурсів Пенсійного фонду України полягає насамперед у вдосконаленні формування власних надходжень цього державного соціального фонду, основна частка яких акумулюється за допомогою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Тому важливим напрямом подальших досліджень є визначення оптимального рівня ЄСВ та параметрів його перерозподілу між роботодавцем і працівником, що має забезпечити необхідний обсяг фінансових ресурсів ПФУ та зниження навантаження на державний бюджет України.

Подальший ефективний розвиток пенсійної системи України можливий лише за умови поєднання принципів солідарної та накопичувальної систем пенсійного забезпечення. Трирівнева пенсійна система дозволить розподілити між трьома її складовими ризики, пов'язані із змінами в демографічній ситуації (до чого більш чутлива солідарна система) та з коливаннями в економіці і на ринку капіталів (що більше відчувається у

накопичувальній системі). Такий розподіл ризиків дозволить зробити пенсійну систему більш фінансово збалансованою та стійкою, що застрахує працівників від зниження загального рівня доходів після виходу на пенсію і є принципово важливим та вигідним для громадян.

Світовий досвід доводить можливість вирішення фінансових проблему пенсійної системи шляхом застосування накопичувальних механізмів формування пенсійних коштів, які є одночасно і джерелом для економічного розвитку країни. Одним з таких механізмів, який дає можливість залучити фінансові ресурси громадян є випуск пенсійних облігацій.

Суб'єктами у цьому процесі є: Пенсійний фонд України, який випускає в обіг пенсійні облігації і бере на себе (від імені держави) зобов'язання при досягненні пенсійного віку виплачувати визначену суму коштів його пред'явнику (фізичній особі); громадяни, фізичні особи-підприємці, самозайняте населення які купляють пенсійні облігації безпосередньо для себе, а також юридичні особи, які придбавають їх для своїх працівників; державний ощадний банк або інший державний банк, який надає послуги із збереження рошових коштів та здійснення виплати доходу пред'явникам пенсійних облігацій за розпорядженням Пенсійного фонду;

Для запровадження в Україні пенсійних облігацій потрібно прийняти окремий закон, яким чітко врегулювати усі моменти цього процесу, чітко визначити права та зобов'язання його учасників.

Документарна форма пенсійних облігацій забезпечує відповідний ступінь їх захисту та має містити такі основні реквізити: найменування емітента; номінальну вартість облігації; термін погашення; розмір і строки виплати відсотків (для відсоткових облігацій); серію та номер облігації.

Випуск пенсійних облігацій повинен передбачати альтернативні варіанти вибору їх придбання і отримання доходу для громадян: більший дохід у продовж 1 року чи менший дохід у продовж 3 чи 5 років, у будь-який час після досягнення пенсійного віку. Пенсійні облігації повинні мати вільний продаж та бути власністю особи, що гарантує останній повернення їх

вартості з урахуванням рівня інфляції та додаткового відсотка. А також мати вільний обіг між її пред'явниками, тобто продаватися, передаватися в спадок, даруватися при цьому використовуватися не тільки при досягненні громадянами встановленого пенсійного віку в країні, але і при настанні інших страхових випадків (інвалідність, втрата годувальника тощо).

Як і ощадні облігації, пенсійні облігації призначені для громадян, котрі використовують їх для збереження і нагромадження власних коштів для пенсійного забезпечення. Довгострокова можливість використання коштів Пенсійним фондом забезпечує формування ефективної фінансової політики в країні в цілому.

До основних переваг запровадження в обіг пенсійних облігацій слід віднести:

1. Можливість залучення додаткових коштів до Пенсійного фонду та забезпечення прозорості пенсійної системи.
2. Легалізація частини накопичених заощаджень громадян.
3. Забезпечує регулювання грошової маси в обігу.
4. Поступове впровадження пенсійних облігацій посилює роль держави у контролі за пенсійною системою.
5. Не потребує значних коштів для впровадження.
6. Формується інвестиційний капітал для економіки країни.
7. Не суперечить існуючій фінансовій системі.
8. Посилює контроль держави над усією фінансовою системою.
9. Сприяє розвитку фондового ринку в країні.
10. Утверджує відповідальність особи за свою майбутню пенсію.
11. Формує чітку залежність майбутніх виплат із вкладеними коштами.
12. Пенсійні облігації мають вільний обіг (продаються, даруються, передаються у спадок при цьому використовуватися тільки на пенсійне забезпечення).
13. Громадяни які працюють закордоном та самозайняте населення має можливість інвестувати особисто майбутню пенсію.

Ефективним механізмом швидкого залучення коштів на бюджетні потреби є випуск спеціальних державних облігацій та їх розміщення серед мігрантів і діаспори. За останні 60 років цим механізмом скористались Уряди більше 20 країн світу на суму понад 50 млрд. дол. США (Ізраїль, Індія, Бангладеш, Китай, Ефіопія, Еритрея, Ліван, Пакистан, Непал, Марокко, Ямайка, Зімбабве, Кенія тощо). Найбільший досвід накопичили Ізраїль та Індія, які за 60 років залучили майже 40 млрд. дол. США. Для України це одне потужних джерел притоку капіталу із-за кордону, яке досі не набуло офіційного статусу у державній економічній (фінансовій, бюджетній, банківській) політиці. Мова йде про кошти, зароблені українськими емігрантами за кордоном і переказані на батьківщину. За різними оцінками міжнародних організацій, які постійно проводять моніторинг ситуації та використовують вихідні дані різних джерел, масштаб міграції українців коливається від 7 млн. до 15 млн. Розрахунки зроблені А. Гайдуцьким по 22 країнах світу, в яких працює найбільша кількість українців доводять, що емігранти щорічно надсилають на батьківщину в середньому 25,6 млрд. дол. США в рік. Один мігрант в середньому на рік надсилає 3,6 тис. дол. США. Такі обсяги міграційного капіталу для України є вражаючими. Це майже п'ята частина ВВП країни і значно більше за обсяг річних надходжень іноземних інвестицій.

Водночас інституціональне забезпечення використання грошових переказів на цілі економічного розвитку, у тому числі і пенсійне забезпечення, в Україні знаходиться на дуже низькому рівні. Значення міграційного капіталу для економіки України важко переоцінити. Кошти від продажу пенсійних облігацій емігрантам в майбутньому можна використати не лише для вирішення нагальних фінансових проблем, але і для розвитку інфраструктури регіонів країни.

Незаперечним є той факт, що в Україні існують міцні родинні традиції та прив'язаність до основного місця проживання. Так, можемо припустити, що особи у віці 50-60 років повернуться в Україну для подальшого

проживання. Зазначеній категорії осіб важко адаптуватися у чужій країні, сподіватися на достатнє соціальне забезпечення маючи певні права на отримання пенсії в Україні.

Саме вони, на нашу думку, мали б бути найбільш зацікавленими у майбутньому пенсійному забезпеченні і мають фінансову можливість направити частину коштів на пенсійне страхування. Дослідження міграційних процесів доводять, що питома вага українських мігрантів у віці 50-60 років складає до 30 відсотків, тобто приблизно 5 млн. осіб, які в рік надсилають в Україну 1,8 млрд. дол. США. При умові, що ця категорія громадян готова витратити на пенсійне страхування 10% перерахованих коштів на батьківщину, до Пенсійного фонду може надійти 180 млн. дол. США в рік (1,4 млрд. грн.). Проте, в Україні відсутні альтернативні фінансові механізми, які б зацікавили українських громадян вкладати зароблені кошти за кордоном у вітчизняну пенсійну систему у отримуючий замість гарантії на пенсійні виплати.

Зростаючий тиск на солідарні пенсійні системи змусив уряди багатьох країн до здійснення пенсійної реформи – запровадження накопичувальних механізмів пенсійного забезпечення. Трансформація пенсійної системи із солідарної у змішану – процес складний і затратний. Як приклад успішного переходу, часто називають Чилі, де авторитарний уряд зміг здійснити відносно швидке реформування пенсійного забезпечення. При реформуванні були повністю враховані пенсійні права, набуті у розподільчій пенсійній системі. Всі працівники, які вирішили перейти в нову накопичувальну пенсійну систему, отримали облігацію – визнання пенсійного боргу, яку вносили на індивідуальний рахунок у новій системі пенсійного страхування.

У демократичних країнах послідовність розробленість реформи виступає одним з найважливіших параметрів перебудови пенсійних систем. Вдалий приклад – система страхування по старості у Великобританії, яка сформувалася в результаті багатьох поступових і інституційних змін, проведених за останні десятиріччя. У результаті було створено стійку модель, в якій державні

і приватні джерела фінансування тісно переплетені один з одним, що обумовлює порівняно низький рівень державних видатків на пенсійне забезпечення громадян.

Прикладом одномоментної реформи може служити пенсійна система Польщі, де, на відміну від більшості інших країн, реформа проводилася з мінімальною зміною планів після прийняття законодавчої бази. Особливо слід відзначити створення спеціального органу, відповідального за розробку і реалізацію реформ та його незалежність від політичної кон'юнктури. Змінювані уряди утримувалися від прийняття популістських заходів і забезпечували пенсійну систему від спроб зовнішнього втручання. Це не вдалося зробити в Угорщині та багатьох країнах Латинської Америки (за винятком Чилі).

Трирівнева модель пенсійної системи за останні десятиліття стала основою пенсійних реформ у країнах світу. Розробивши цю модель, фахівці Світового банку активно пропонували її в рамках програм підтримки економічних реформ, що дозволяє робити достатні, прийнятні з точки зору витрат, стійкі і надійні пенсійні виплати, і одночасно реалізувати програми підвищення добробуту населення з урахуванням специфіки країни.

Для переходу до розподільчо-накопичувальних або повністю накопичувальних моделей пенсійного забезпечення у зарубіжних країнах використовувались такі джерела фінансування:

- підвищення державного боргу (Угорщина);
- доходи від приватизації державної власності (Польща);
- кредити міжнародних організацій (Казахстан);
- поступове формування пенсійних резервів із коштів, що залишаються після виплати пенсій у розподільній системі (Фінляндія);
- об'єднання коштів державних пенсійних та інших фондів для отримання додаткового інвестиційного доходу (Норвегія).

Велика робота щодо реформування пенсійних систем здійснена Світовим банком, який є визнаним лідером у наданні допомоги країнам світу.

Починаючи з 1984р., банк надав фінансову допомогу 68 країнам у реформуванні пенсійних систем.

Зарозрахунками спеціалістів, солідарна пенсійна система не спроможна забезпечити пенсію розміром більше 40% середньої заробітної плати, накопичувальна – до 70%. Найбільшу вигоду отримають ті особи, які розпочнуть трудову діяльність одночасно із вступом до накопичувальної пенсійної системи. Отже, щоб майбутні пенсіонери в Україні стали не на словах, а на ділі заможними людьми, вже сьогодні потрібно здійснювати радикальну пенсійну реформу, яка змінила б саму структуру пенсійної системи та створила сприятливі умови для поступового збільшення розмірів пенсій. Саме з цих позицій більшість країн обрала багаторівневую модель пенсійної системи. Персональні рахунки другого рівня стимулюють трудову діяльність та сплату внесків на пенсійне забезпечення.

Запровадження індивідуальних накопичувальних рахунків означає встановити ще один утверджуючий чинник всієї пенсійної системи. Це також означає диверсифікацію джерел фінансування пенсій та їх поступове підвищення. За прогнозами фахівців, інвестиційний ресурс накопичувальних коштів зарікміг би становити 3,4 млрд. грн., а за п'ять років – 60 млрд. грн. Індивідуальні рахунки дозволяють організувати систему так, щоб досяглась міжгенераційна рівновага, а це означає, що інтереси працюючих і пенсіонерів мають однакову цінність. Іншими словами, система, яка базується на індивідуальних рахунках, перестає бути фінансовою пірамідою.

Як засвідчує зарубіжний досвід, накопичувальна пенсійна система поширюється тільки на працівників з постійним доходом. Громадяни, які мають випадкові або тимчасово-постійні заробітки, із системи автоматично виключаються. Вони можуть розраховувати тільки на державну допомогу розміром не більше 35–40% мінімальної заробітної плати.

Дослідження Аналітично-дорадчого центру Блакитної стрічки ПРООН доводять, що сумарно накопичених внесків з використання індивідуальних рахунків

майже втриє більша, ніж сума внесків, сплачених упродовж періоду трудової діяльності особи (40 років) у солідарній системі. Збільшення суми на рахунок відбувається не лише за рахунок збільшення кількості внесків, але й часу, протягом якого громадяни беруть участь у накопичувальній системі пенсійного страхування.

Система, що базується на заощадженнях, (на противагу традиційній солідарній системі) гарантує, що особа отримає від пенсійної системи те, що вже безпосередньо сплатила, плюс відсотки. Стабільність і міцність накопичувальної пенсійної системи забезпечить упевненість громадян в майбутніх пенсіях, зникатиме бажання приховувати дохід, що дозволить зменшити обсяг тіньового сектору економіки.

3.2. Напрями розвитку системи державного пенсійного страхування в Україні

Виходячи з набутого вітчизняного і зарубіжного досвіду, міжнародних зобов'язань України та з огляду на очікувані демографічні зміни, подальші реформування пенсійної системи мають передбачати реалізацію низку невідкладних заходів.

По-перше, прийняття законодавчого рішення про поступове підвищення пенсійного віку до 65 років; початок такого підвищення бажано відкласти на період, коли пенсійний вік жінок зрівняється з чоловічим (наприклад, з 2022 р.), і здійснювати повільнішим кроком (на 3-4 місяці щороку), але рішення необхідно ухвалити найближчим часом, щоб уникнути ефекту несподіванки.

По-друге, створити умови для забезпечення рівних умов для жінок і чоловіків у доступі до мінімальних гарантій та права на призначення пенсій шляхом гендерної уніфікації критеріїв страхового стажу.

По-третє, удосконалення обліку страхового стажу, вивчення доцільності переходу від щомісячного до щоквартального періоду обліку та

упорядкування переліку пільгових періодів, які зараховуються до стажу без сплати внесків, з частковою сплатою внесків, або на умовах субсидування внесків державою; зокрема потрібно вирішити це питання стосовно періодів безробіття (нині зараховується лише період, коли виплачується допомога по безробіттю) та професійного навчання (у багатьох країнах надаються пільги для здобуття першої професійної освіти).

По-четверте, удосконалення формули страхової пенсії, пошук оптимального поєднання показників заробітку і стажу, їх валоризації та/або диференційованої оцінки.

По-п'яте, необхідна структурна реформа солідарної системи шляхом доповнення страхової пенсії універсальним базовим компонентом та/або перетворення її на умовно-накопичувальну систему; універсальна базова виплата, по-суті, має компенсувати дефіцит страхової системи внаслідок заниженої ставки ЄСВ; перехід від PAYG-системи до умовно-накопичувальної має перспективи з огляду на заплановане запровадження обов'язкових накопичувальних пенсій, дає змогу гармонізувати усі складові системи.

По-шосте, необхідне запровадження обов'язкових накопичувальних пенсій зі сплатою додаткових внесків понад ЄСВ та компенсацією фіскального навантаження на працівників (перехід до прогресивної шкали оподаткування особистих доходів, скасування військового збору тощо); створення централізованої публічної інфраструктури для мінімізації адміністративних видатків накопичувальної системи.

Заходи пенсійної реформи мають супроводжуватися широкою інформаційно-роз'яснювальною кампанією, а також секторальними реформами, спрямованими на структурні зміни в економіці, посилення політики зайнятості, розвиток медико-соціальної інфраструктури тощо.

Для створення універсальної законодавчої бази подальшого реформування пенсійної системи слід скасувати практику регулювання умов пенсійного забезпечення деяких категорій громадян окремими

законодавчими актами, що дасть змогу у майбутньому ухвалити єдиний акт у цій сфері – Пенсійний кодекс України. Між тим реформування пенсійного законодавства має також включати справедливий механізм зростання пенсійних виплат до загальноєвропейського рівня (не менше 55–60% від середньої заробітної плати), створення прозорої пенсійної системи, а також підвищення індивідуальної зацікавленості громадян у формуванні пенсійних накопичень і самостійному виборі напрямів інвестування на третьому рівні пенсійної системи.

При цьому необхідно дотримуватись принципу соціальної справедливості, незаперечною основою якого у пенсійному забезпеченні виступає залежність трудових пенсій від трудового вкладу громадян. Проте чинне законодавство у багатьох випадках відступає від цієї залежності. Особи, котрі не мають достатнього трудового стажу для отримання мінімальної пенсії, повинні отримувати адресну соціальну допомогу на рівні, необхідному для досягнення показника прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб за рахунок коштів бюджету, а не за рахунок страхових внесків (за умови перевірки доходів домогосподарства).

Основними напрямками подолання проблем у функціонуванні сфери пенсійного забезпечення для державного управління має бути забезпечення:

- вироблення принципово нової управлінської ідеології, спрямованої на оновлення політико-управлінської культури, формування готовності посадових осіб та державно-управлінського персоналу в цілому до прийняття рішень в умовах зростаючої свободи дій та підвищення особистої відповідальності з орієнтацією на служіння народу;
- створення умов для активного формування інститутів громадянського суспільства, сприяння залученню найширшого кола громадян до розв'язання своїх власних та суспільних проблем;
- налагодження довірчих відносин між державою, бізнесом та громадськістю, розмежування та чітка фіксація відповідальності між цими суб'єктами;

- подолання катастрофічного комунікативного розриву між правлячими колами та громадянами, з'ясування причини такого розриву та винайдення шляхів подолання традиції безвідповідальності державної влади за свої рішення і дії;

- визначення єдиного курсу стратегії і тактики соціальної політики, а також опрацювання довгострокового Стратегічного плану соціально-економічного розвитку, який мав би базуватися на стратегічних планах розвитку регіонів, міст, населених пунктів та включати і довгострокове бачення подальшого розвитку сфери пенсійного забезпечення;

- встановлення принципів державного управління правовим регулюванням у сфері пенсійного забезпечення;

- сфери державного управління необхідною кількістю високопрофесійним кадровим складом управлінців та аналітиків та їх наступності.

Основними напрямками подальшого ефективного реформування системи пенсійного страхування є також:

- впровадження загальнообов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування без подальшого перенесення дати введення в дію цієї нормизакону;

- формування зацікавленості серед усіх верств населення щодо пенсійного накопичення. Широка інформаційна політика про необхідність особистих пенсійнихнакопичень у засобах масової інформації, проведення відкритих лекцій, обговорень, створення безкоштовних гарячих ліній;

- зменшення вікового порогу осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному накопичувальному пенсійному страхуванню з 35 років до 20 років. При цьому для осіб, яким до виходу на пенсію залишилося менше 10 років, визначити таке страхування як необов'язкове.

Наразі молоде покоління не розуміє необхідність сплати податку на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, тому що вважає гарантовану державою пенсію мізерною, а свій пенсійний вік — чимсь далеким і не досяжним. Це призводить до згоди великої кількості працівників, що тільки розпочали свій трудовий стаж, на неофіційне працевлаштування, або на офіційну заробітну плату в мінімальному розмірі. Можливість накопичення коштів на особистому рахунку може покращити цю ситуацію і стимулювати молодь вимагати від роботодавця офіційного працевлаштування.

Більш літні люди, яким до пенсії залишилось менше 10 років, турбуються про свою старість набагато активніше. Тому є висока вірогідність того, що при правильній інформаційній політиці держави, багато таких людей будуть добровільно приймати участь у державному накопичувальному пенсійному страхуванні на тих самих умовах, що і молодші покоління.

- консолідація пенсійного законодавства для забезпечення єдиного принципу пенсійного захисту для всіх верств населення;
- відмова від привілейованих пенсій у повному обсязі за виключенням військовослужбовців;
- розробка стратегії залучення додаткових коштів для дофінансування ПФУ Державним бюджетом України або спеціальними фондами при переході до 3-рівневої пенсійної системи;
- створення законодавчо-нормативної бази врегулювання діяльності накопичувальних фондів, гарантування їх надійності державою. Забезпечення неможливості одержавлення коштів, накопичених на особових рахунках громадян, у майбутньому;
- запровадження фонду гарантування вкладів НПФ у банківські депозити задля збереження довіри до фінансових інструментів недержавного пенсійного страхування.

Отже, нова система пенсійного страхування повинна бути прозорою, простою для розуміння пересічним громадянином, диверсифікованою

завдяки наявності різних пенсійних програм, а також добре врегульованою. Все це в довгостроковій перспективі забезпечить сталий розвиток пенсійної системи, побудованої на страхових принципах, яка в свою чергу може стати великим інвестиційним ресурсом в економіку країни.

Головними пріоритетами політики соціальної безпеки щодо поліпшення стану пенсійного забезпечення України мають бути: запровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи та розвиток недержавних пенсійних фондів, що дозволить забезпечити стабільний розвиток держави, активізувати розвиток фінансового ринку, ринку праці та інституту заробітної плати.

Світова практика доводить, що у процесі запровадження другого накопичувального рівня пенсійного забезпечення обов'язковим слід враховувати економічну та політичну готовність країни, а також технічну спроможність. Також необхідно врахувати демографічну ситуацію (кількість та вікову структуру населення, міграційні процеси), стан економіки, інституційний розвиток фінансових ринків, національні особливості державного регулювання (інституційну структуру та функціональну організацію державних регуляторів). Пенсійна система залежить від економіки, а ефективність реформування пенсійної системи залежить від економічної ситуації.

Тому сьогодні є важливим здійснення й інших заходів державної політики, які тою чи іншою мірою здійснюють вплив на пенсійне забезпечення: стимулювання розвитку підприємництва, створення умов для конкуренції вільного ринку. Саме ці заходи сприятимуть створенню робочих місць, розширенню бази сплати страхових внесків, у тому числі і на пенсійне забезпечення.

Створення загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи дасть початок довгостроковому процесу зменшення пенсійних зобов'язань держави. Проте відбудеться зменшення поступлень коштів, доступних для фінансування пенсій теперішнім пенсіонерам, що означає необхідність

короткострокової субсидії, тобто допомоги держави. З метою гарантування того, що потреби учасників накопичувальної системи, надавачів послуг та економічні потреби країни є збалансовані між вимогами, які конкурують між собою, функціонування другого рівня повинно підлягати моніторингу як з боку уряду, так і з боку регуляторів.

Виходячи із важливості та соціальної економічної значущості запровадження в Україні обов'язкової накопичувальної складової пенсійної системи, необхідно врахувати міжнародний досвід, а також вітчизняні реалії формування недержавного пенсійного забезпечення, поточну середньострокову соціально-економічну ситуацію в країні та міжнародний досвід мінімізації негативних наслідків фінансово-економічної кризи для накопичувальної складової пенсійного забезпечення.

Для того, щоб запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи стало дієвим інструментом соціального захисту українських громадян, необхідна практична реалізація пенсійної реформи, яка містить соціальні, економічні, демографічні, фінансові та політичні складові. Вирішення зазначеного питання неможливе без комплексного підходу, коли темпи і параметри пенсійної реформи мають бути узгоджені з темпами економічного розвитку держави, реформами рівня життя і доходів населення, податкової реформи, розвитком фондового ринку тощо. Здійснення пенсійної

реформи насамперед потребує державно-управлінського впливу на інституційну сферу (формування відповідної нормативно-правової бази), розвитку економіки, функціонування фондового ринку, підвищення надійності інвестиційних інструментів для пенсійних фондів, проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо прав обов'язків учасників нової пенсійної системи, покращення фінансової та правової обізнаності населення у питаннях пенсійного забезпечення.

Також слід відмітити, що у деяких країнах, де працює другий рівень пенсійного забезпечення, намічаються перспективи, що поняття пенсійного віку може взагалі перестати

існувати, як основна умова виходу на пенсію. У Великій Британії висувуються ініціативи щодо повної відмови від поняття пенсійного віку: кожен громадянин сам визначатиме, коли йому виходити на пенсію.

Основною умовою при оформленні пенсії буде накопичена сума на персональному рахунку, якої має вистачати, щоб безбідно жити.

Таким чином, державна політика щодо реформування фінансових механізмів державного управління пенсійним забезпеченням в Україні повинна здійснюватися комплексно. Вирішення проблем детінізації економіки шляхом удосконалення законодавства і посилення фінансового контролю; створення нових робочих місць в офіційному секторі економіки; легалізація доходів громадян та їх підвищення; впровадження економічних стимулів для легалізації реальної величини заробітної плати, доходів платників податків і страхових внесків значно розширить базу їх нарахування та збільшить надходження до Пенсійного фонду, сприятиме розвитку системи пенсійного забезпечення в цілому.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

На основі проведеного дослідження можемо зробити такі основні висновки:

1. Система пенсійного забезпечення в Україні так і не була реформована, а задекларована реформа 2004 року не втілена в життя. Це від початку заклало ситуацію накопичення дефіциту Пенсійного фонду України з одного боку, та низький рівень соціальних стандартів для пенсіонерів, який повністю залежав від політичного процесу та його циклів в країні. Заходи, які впроваджувались не передбачали системних змін, а лише дозволяли відкласти проблему на деякий час.

2. Аналізуючи досвід зарубіжних країн відповідно до умов нашої країни, необхідно врахувати наступне: по-перше, проведення актуарних розрахунків у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування для визначення коротко-, середньо- і довгострокової перспективи розвитку пенсійної системи України, по-друге, запровадження накопичувального пенсійного страхування (популяризація індивідуальних накопичувальних програм), по-третє, розподілу навантаження по сплаті страхових внесків на пенсійне страхування між працівниками і роботодавцями, по-четверте, доцільність включення податкової служби України, що здійснює функції адміністрування єдиного соціального внеску, до складу суб'єктів солідарної пенсійної системи.

3. Визначено основні важелі негативного впливу на бюджет Пенсійного фонду: економічна залежність видатків споживання від отриманих доходів та внутрішнього валового продукту (ВВП), недоотримання страхових внесків застрахованих осіб та страхувальників, тінізація економіки й зарплат; скорочення як застрахованих осіб, так і страхувальників, відсутність нових фінансових інструментів, які могли б розвинути ринки капіталу України.

4. Проаналізувавши динаміку доходів та видатків ПФУ, можна зробити висновок, що видатки ПФУ перевищують доходи. Дефіцит ПФУ зростає з кожним роком та в перспективі буде зростати. Такатенденція пов'язана зі збільшенням співвідношенням між кількістю працездатних осіб та пенсіонерів, а також з міграційними процесами. У зв'язку із цим необхідно посилити контроль і відповідальність за дотримання законодавства про оплату праці та сплату страхових внесків, окрім того необхідно внести зміни до законодавчої бази щодо порядку відрахування страхових внесків до ПФУ громадянами України, які працюють та проживають на території інших держав.

5. У січні 2017р. законодавчо встановлений прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, становив 1247 грн, але з урахуванням фактичного рівня цін його вартість була майже вдвічі вищою – 2318 грн. Якщо орієнтуватися на цю реальну величину, середня пенсія становить лише 79% прожиткового мінімуму. Наразі законодавчо встановлений прожитковий мінімум перетворився на формальну, фіктивну величину, яка застосовується скоріше для гальмування, а не для індексації розмірів пенсій.

6. Визначено основні причини незбалансованості системи пенсійного забезпечення в Україні та відповідно виникнення хронічного дефіциту бюджету Пенсійного фонду. Узагальнюючи, слід наголосити на таких основних:

- тіньова заробітна плата та зайнятість;
- поширення пільг щодо сплати пенсійних внесків, дострокового виходу на пенсію та переваг для певних категорій щодо обчислення розмірів пенсій;
- заборгованість із внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування підприємств, установ і організацій;
- постійне збільшення розмірів пенсійних виплат незалежно від фактичної сплати страхових внесків;

- підвищення розміру пенсії за віком до рівня прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність, що не узгоджено із зростанням заробітної плати та реальними фінансовими можливостями Пенсійного фонду;
- низький рівень оплати праці, виплата заробітної плати в натуральній формі та заборгованість з її виплати звужують базу нарахування пенсійних внесків;
- відсутність зв'язку між розміром пенсії та страховими внесками впродовж трудової діяльності;
- демографічні зміни у структурі населення, зумовлені постійним зниженням народжуваності та зростанням смертності, процесом міграції;
- неналежний розвиток накопичувального пенсійного забезпечення тощо.

7. На нашу думку, на даному етапі доцільним є здійснення наступних заходів:

- розширення бази нарахувань страхових внесків за рахунок легалізації доходів та підвищення рівня заробітної плати (через оформлення трудових відносин, посилення ролі соціального діалогу під час установа рівня доходу, з якого справляються внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, скорочення неповної зайнятості та безробіття);
- поетапного впровадження паритетної сплати страхових внесків страхувальниками та застрахованими особами;
- створення та моніторинг державного реєстру соціального страхування;
- виключення можливості ухвалення рішень про перегляд розмірів пенсій без врахування реальних можливостей бюджету Пенсійного фонду та відповідних актуарних розрахунків (фінансовий аналіз коротко- і довгострокових наслідків функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що містить прогноз фінансових потоків, оцінку фінансових зобов'язань, довгостроковий прогноз стану та стабільності

системи, докладний аналіз коротко- і довгострокових фінансових наслідків будь-яких змін у цій системі);

- поетапне підвищення вартості одного року страхового стажу застрахованої особи під час обчислення розміру пенсії;
- створення кадрового потенціалу на підприємствах;
- перегляд пенсійного віку відповідно до зростання тривалості життя (підвищення пенсійного віку сприятиме частковому подоланню дефіциту фонду, зменшення навантаження на платників внесків, також забезпеченню рівності трудових, пенсійних прав громадян незалежно від статі).

Для створення універсальної законодавчої бази подальшого реформування пенсійної системи слід скасувати практику регулювання умов пенсійного забезпечення деяких категорій громадян окремими законодавчими актами, що дасть змогу у майбутньому ухвалити єдиний акт у цій сфері – Пенсійний кодекс України. Між тим реформування пенсійного законодавства має також включати справедливий механізм зростання пенсійних виплат до загальноєвропейського рівня (не менше 55–60% від середньої заробітної плати), створення прозорої пенсійної системи, а також підвищення індивідуальної зацікавленості громадян у формуванні пенсійних накопичень і самостійному виборі напрямів інвестування на третьому рівні пенсійної системи.

При цьому необхідно дотримуватись принципу соціальної справедливості, незаперечною основою якого у пенсійному забезпеченні виступає залежність трудових пенсій від трудового вкладу громадян. Проте чинне законодавство у багатьох випадках відступає від цієї залежності. Особи, котрі не мають достатнього трудового стажу для отримання мінімальної пенсії, повинні отримувати адресну соціальну допомогу на рівні, необхідному для досягнення показника прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб за рахунок коштів бюджету, а не за рахунок страхових внесків (за умови перевірки доходів домогосподарства).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бережна А. Проблеми фінансового забезпечення Пенсійного фонду України / А. Бережна // Вісник економічної науки України. - 2013. - № 2. - С. 12-17.
2. Бондарук Т.Г. Формування системи пенсійного забезпечення / Т.Г.Бондарук, І.С. Бондарук // Економічні горизонти. - 2017. - № 2. - С. 38-46.
3. Гарантування виплат соціального забезпечення українським працівникам-мігрантам: Розробка політики та майбутні виклики / Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. - Київ: МБП, 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_205318.pdf
4. Гринчишин І.М. Тенденції формування та використання фінансових ресурсів пенсійного страхування в Україні / І.М. Гринчишин, В.І. Проць // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 3. – С. 698-701.
5. Гринчишин І.М. Фінансовий механізм функціонування пенсійних фондів в Україні: проблемно-орієнтований аналіз / І.М. Гринчишин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. - 2015. - Вип. 3. - С. 75-79.
6. Драбик О.М. Формування бездефіцитного бюджету Пенсійного фонду для забезпечення належного соціального захисту населення / О.М. Драбик // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 2-1. – С. 58-62.
7. Дудченко Н.В. Особливості формування державних фондів соціального страхування в Україні / Н.В. Дудченко // Приазовський економічний вісник. – 2017. – Вип. 3. – С. 64-67.

8. Жук О.Б. Фінансове забезпечення функціонування пенсійної системи України в умовах реформування економіки / О.Б. Жук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2017 - №25 – С. 50-54.
9. Завора Т.М. Оцінювання ефективності системи пенсійного забезпечення України / Т.М. Завора // Економіка і регіон. - 2015. - № 2. - С. 58-65.
10. Загорєва О.Ю. Проблеми та напрямки реформування пенсійної системи України / О.Ю. Загорєва // Молодий вчений. – 2017. - №1.1. – С. 36-40.
11. Заславська О.І. Актуальні питання пенсійної реформи в Україні / О.І. Заславська // Молодий вчений. - 2017. - № 8. - С. 445-448.
12. Звіт Пенсійного фонду України за 2017 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.pfu.gov.ua/32629-zvit-pro-robotu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2017-rotsi-byudzhet-priorytety-diyalnosti-ta-plan-roboty-fondu-na-2018-rik/>
13. Зеленська О.О. Проблеми сучасного ринку праці та їх вплив на фінансовий стан Пенсійного фонду України / О.О. Зеленська, Ю.В. Краснянська // Фінансові дослідження. - 2017. - № 1. - С. 54-70.
14. Козак Т.М. Модернізація пенсійної системи в умовах економічної кризи / Т.М. Козак // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. - 2018. - Вип. 1. - С. 221-233.
15. Котик О.В. Переваги та недоліки впровадження пенсійної реформи в Україні / О.В. Котик, А.В. Лисачок // Молодий вчений. - 2018. - № 1(2). - С. 909-913.
16. Кулікова О.Є. Сучасний стан та перспективи солідарної системи пенсійного страхування в Україні / О.Є. Кулікова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2018. – Вип. 19. – Ч. 2. – С. 71-75.

17. Лаврук Н.А. Сучасний стан та прогнозування надходжень до Пенсійного фонду України / Н.А. Лаврук, Н.М. Грендей // Економіка і суспільство. – 2017. – Вип. 13. – С. 1006-1011.
18. Лаврухіна Н.О. Шляхи вдосконалення державного управління системою пенсійного забезпечення / Н.О. Лаврухіна // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2015. - № 2. - С. 37-44.
19. Латковська Т.А. Актуальні питання діяльності пенсійного фонду: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення / Т.А. Латковська, В.С. Веселий // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». - 2017. - Вип. 2. - С. 75-84.
20. Лопатін А.О. Фактори впливу на ефективність пенсійної системи / А.О. Лопатін // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». - 2018. - № 1(2). - С. 55-57.
21. Мальований М. Демографічні чинники формування фінансового забезпечення соціального захисту населення / М. Мальований // Україна: аспекти праці. - 2014. - № 8. - С. 43-50.
22. Мартиненко Н. Визначення змісту понять «пенсія» та «пенсійне страхування» / Н. Мартиненко // Актуальні проблеми державного управління. - 2017. - Вип. 2. - С. 24-29.
23. Мартиненко Н. Розвиток пенсійної системи України: поняття та сутність / Н. Мартиненко // Державне управління та місцеве самоврядування. - 2017. - Вип. 3. - С. 55-61.
24. Мартиненко Н. Сучасні практики державного управління розвитком пенсійних систем в країнах-членах Європейського Союзу / Н. Мартиненко // Актуальні проблеми державного управління. - 2017. - Вип. 4. - С. 56-62.
25. Міндова І.О. Формування доходів Пенсійного фонду України в сучасних умовах пенсійного забезпечення / І.О. Міндова // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2016. – Т. 21. – Вип. 8. – С. 102-106.

26. Мохова Ю.Л. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні / Ю.Л. Мохова, Н.О. Писаренко // Молодий вчений. - 2018. - № 1(1). - С. 468-472.

27. Пенсійне забезпечення в Україні та Білорусі: історія становлення і перспективи розвитку: монографія / за ред. Михайла Шумила, Ірини Комоцької. – Київ: НікаЦентр, 2018. – 516 с.

28. Попов С. Стратегія модернізації та розвитку пенсійного фонду України: експертно-методологічний підхід до формування поля проблем / С. Попов, А. Гуртова // Актуальні проблеми державного управління. - 2017. - Вип. 3. - С. 88-94.

29. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року №1058-IV із змінами і доповненнями [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

30. Про результати аналізу причин утворення дефіциту бюджету Пенсійного фонду та його покриття за рахунок коштів державного бюджету [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN033093.html

31. Ріппа М.Б. Досвід модернізації пенсійних систем в економічно розвинених країнах / М.Б. Ріппа // Економічний вісник університету. - 2017. - Вип. 34(1). - С. 301-308.

32. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія [О.П. Кириленко, Б.С. Малиняк, О.В. Петрушка та ін.] : за ред. О.П. Кириленко, Б.С. Малиняка. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 350 с.

33. Саінчук Н.В. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні / Н.В. Саінчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2014. – Вип. 681. – С. 79-84.

34. Серватинська І.М. Методика оцінювання використання фінансових ресурсів у державних фондах соціального страхування / І.М. Серватинська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. - 2016. - Вип. 18. - С. 132-135.

35. Сидорчук А.А. Напрями підвищення ефективності використання фінансових ресурсів державного пенсійного страхування / А.А. Сидорчук // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. - 2013. - Вип. 23. - С. 237-244.

36. Сидорчук А.А. Суть фінансових ресурсів державного соціального страхування / А.А. Сидорчук // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2014. – Т. 19. – Вип. 3/4. – С. 93-98.

37. Система соціального забезпечення в Україні у 2014–2015 рр. і після: У напрямку ефективних мінімальних рівнів соціального захисту / Міжнародна організація праці; Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт: МОП, 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_504530.pdf

38. Сідельникова Л.П. Асиметрії формування ресурсів Пенсійного фонду України / Л.П. Сідельникова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 18. – Ч. 2. – С. 162-165.

39. Сторонянська І.З. Особливості формування та використання фінансових ресурсів пенсійного страхування на місцевому рівні (на прикладі Львівської області) / І.З. Сторонянський, І.М. Гринчишин // Регіональна економіка. – 2015. - №3. – С. 73-80.

40. Стратегія модернізації та розвитку Пенсійного фонду України на період до 2020 року: розпорядження КМУ від 14 вересня 2016р. № 672-р [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2016-%D1%80>

41. Ткаченко І.В. Стан Пенсійного фонду України як індикатор макроекономічних показників / І.В. Ткаченко // Інноваційна економіка. – 2016. - №3-4. – С. 22-28.

42. Ткаченко Л. Пенсійна система та пенсійна реформа в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/14044.pdf>

43. Ткаченко Л. Солідарна пенсійна система України: сучасне становище та шляхи реформування [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://texty.org.ua/pdf/pensions_policy.pdf

44. Ткаченко Н.М. Пенсійне забезпечення, право на пенсію, розміри, нарахування, пенсійна реформа / Н.М. Ткаченко // Вісник економічної науки України. - 2018. - № 1. - С. 170-174.

45. Товстиженко О.В. Актуальні проблеми пенсійної системи в Україні / О.В. Товстиженко, К.М. Горбенко // Чернігівський науковий часопис. Серія 1: Економіка і управління. - 2017. - Вип. 1. - С. 18-23.

46. Трифонов В.С. Пенсійний фонд у цифрах / В.С. Трифонов, Г.О. Шебалков // Молодий вчений. - 2017. - № 10. - С. 1075-1079.

47. Федина В.В. Проблемні питання реформування пенсійної системи України / В.В. Федина // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. - 2017. - Вип. 25(2). - С. 128-131.

48. Хемій А.С. Напрями вдосконалення системи пенсійного страхування України / А.С. Хемій // Інвестиції: практика та досвід. - 2016. - № 19. - С. 56-60.

49. Чорнобаєв В.В. Вплив підвищення мінімальної заробітної плати на економіку і держбюджет України у 2017 році / В.В. Чорнобаєв // Економічний вісник. – 2017. - №1. – С. 45-55.

50. Чугунов І.Я. Фінанси пенсійного забезпечення: монографія / І.Я. Чугунов, О.В. Насібова. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. – 248 с.

51. Шеврикуко А.А. Пенсійна реформа в Україні: результати і подальші перспективи / А.А. Шеврикуко, О.Г. Чепець // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». - 2017. - № 18(2). - С. 75-78.